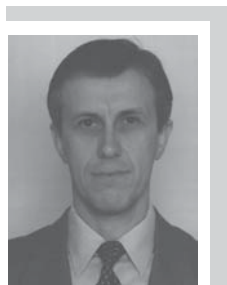

В. Т. Пухлій

Volodymyr T. Puhliy

**ПЕРШИЙ ПЕРЕПИС НАСЕЛЕННЯ
В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ
ЯК ТЕСТ НА ЗДАТНІСТЬ ВЛАДИ
ВПРОВАДЖУВАТИ В ЖИТТЯ СВОЇ НАМІРИ
(за аналізом друкованих ЗМІ)**

**Організаційно-правове та
суспільно-психологічне тло
перепису**

Суспільство, яке прагне забезпечити собі усталений поступ, має якомога більше знати про себе і, в першу чергу, про носіїв предметно-практичної та розумової діяльності – населення. Як показує суспільно-політична і господарська практика, саме відсутність інформації про сукупність людей, що весь час поновлюється (а саме так фахівці визначають у найбільш загальному плані термін “населення”), є перешкодою для прийняття ефективних державотворчих рішень і, зокрема, таких, що забезпечують економічний підйом та соціальний мир у країні.

Протягом тисячоліть свого існування людство віднайшло і розвинуло спосіб добування такої інформації, аналіз якої забезпечує осмислений рух вперед. Це – перепис населення: суцільне поосібне опитування громадян країни, де відбувається перепис, та іноземців, які тимчасово перебувають на її теренах, що в підсумку дозволяє скласти детальні відомості про людський потенціал держави у соціально-, демо-етнографічному та територіальному вимірах.

Так склалося, що нині демографічна сфера в Україні перетворилась на “terra incognita” не тільки для політиків, державних управлінців, пересічних громадян, а й для науковців. Українські дослідники даної (найголовнішої) складової відтворення суспільства стверджували: “Дати точну оцінку демографічного потенціалу, який має Україна сьогодні, ми не можемо. І пов’язано це, насамперед, із недоліками й помилками того статистичного матеріалу, що давали по Україні Всесоюзні переписи населення та сучасна статистика населення в країнах колишнього СРСР” [31, С. 26].

Мало того, що попередні переписи в Україні проводилися за науково-методичного забезпечення, організаційного контролю за процесом перепису та підбиттям підсумків з Москви, переважна більшість отримуваних статистичних матеріалів про населення ховалися під грифом “Для службового користування” і, за свідченням “демографа зі стажем”, професора В. Войтенка часто були “...таємницею не тільки для народу, а й для спеціалістів” [5]. Відомо, що дані фальсифікувалися (особливо це стосується передвоєнних переписів), оскільки їх правдива пуб-

лікація й відкрите обговорення, могли виявити неблагополуччя в становищі населення та перспективах демографічного розвитку за існуючих соціально-економічних умов.

За роки, що минули від попереднього перепису населення (1989 р.), у нашій країні відбулися кардинальні зміни, які спричинив після набуття незалежності (1991 р.) хоч і поступовий, але революційний за своєю суттю перехід від тоталітарного суспільства з командно-адміністративною економікою до демократичного, з ринковим спрямуванням соціально-економічного розвитку. Вони вплинули на процеси, що формують населення, причому не лише позитивно, а й негативно. За оцінками демографів "...населення України перебуває у стані виживання, а не розвитку. Сьогодні його відтворення не забезпечується..." [47, с. 6]; "... в Україні розпочалась демографічна криза..." [10, с. 10]. Певною мірою підтвердженням справедливості такої оцінки можуть слугувати дані, наведені в таблиці 1.

Недарма українські владні структури держави чекали на перший у незалежній Україні перепис населення як на винятково важливе джерело інформації для наукових досліджень та практичних дій, за результатами яких, – на їхню думку, – стало б можливим "...втілення в життя стратегії сталого розвитку", включаючи вдосконалення демографічних і гендерних відносин". [54, с. 23].

Принагідно зазначимо, що подібною "інформаційною недостатністю" вражені відомості про більшість сфер українського суспільства. Наразі можна говорити, що в Україні наростання невдоволення громадян політичними і економічними рішеннями як центральної, так і місцевої влади обумовлюється великою мірою нестиковкою даних, якими вона користується при визначенні пріоритетних заходів щодо задоволення потреб населення, з реаліями повсякденної життєдіяльності останнього. Із цього очевидного факту логічно було б, щоб перепис населення

Таблиця 1

Територія і чисельність населення України*

	Територія (тис. км.)	Чисельність населення (тис. осіб)	Зміни за міжпереписний період
1913 р.			
а) у сучасних межах	603,7	35209,8	–
б) у межах до 17 вересня 1939 р.	480,7	27213,9	–
1926 р. – за переписом на 17 грудня - у межах до 17 вересня 1939 р.	480,7	29515,1	–
1939 р.			
а) за переписом на 17 січня - у межах до 17 вересня 1939 р.	480,7	31785,4	–
б) оцінка – по території України, включаючи західні області	590,9	40468,8	–
1959 р. – за переписом на 15 січня	603,7	41869,0	–
1970 р. – за переписом на 15 січня	603,7	47126,5	+5257,5
1979 р. – за переписом на 17 січня	603,7	49754,6	+2628,1
1989 р. – за переписом на 12 січня	603,7	51706,7	+1952,1
2001 р. – поточний облік на 1 січня	603,7	49036,5	–
2001 р. – за попередніми підсумки перепису на 5 грудня**	603,7	48457,0	-3249,7

* Населення Української РСР (за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року). – К. Державний комітет УРСР по статистиці. – 1990 р. – с. 6-7;

** Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 244. – с. 11.

2001 р. став піонерним загальнонаціональним заходом з інвентаризації наявних у країні ресурсів. Адже тільки на достовірній інформаційній базі можна забезпечити усталений економічний розвиток. У такому контексті, напевне, влада усвідомлювала потрібність перепису населення, вбачаючи практичну мету у використанні його результатів у науковому обґрунтуванні стратегії соціально-економічних перетворень. Про це наголошували державні посадовці найвищого рангу [7; 8]. У той же час, розуміючи, що від стратегічних заходів наслідки будуть не скоро, а дефіцитні державні кошти на проведення перепису треба витратити сьогодні, реально інтерес до нього обмежувався потребою забезпечити формальну відповідність приналежності України до цивілізованої країни, одним із визнаних ознак якої є регулярне проведення переписів населення (бажано в установленому ООН циклі: як мінімум раз на десятиріччя і бажано в роки, що закінчуються на нуль [35, с. 4]). Світовою практикою проведення переписів доведено, що їх успіх (а це насамперед точність зібраних даних) великою мірою залежить від налаштованості суб'єктів і об'єктів перепису на співпрацю, довіру других до перших. На необхідність проведення роз'яснювальної роботи серед населення "... з метою формування позитивного ставлення громадян до цього заходу" зверталась увага і в Україні [8]. Однак на ділі, нагадаємо, строки проведення перепису двічі переносилися, що пояснювалось "об'єктивними" обставинами, з посиленням на відсутність необхідних коштів, а головне на нормативно-правову незабезпеченість [26]. Така нечітка та певною мірою нецира позиція уряду, безперечно, відбилася на ставленні

населення до перепису взагалі і щодо участі в ньому зокрема. Так, за даними всеукраїнського опитування, проведеного Інститутом соціально-політичної психології АПН України 4–5 грудня 2001 року, повністю схвалювали перепис лише 69,2%, у той час як 30,8% ставились до нього байдуже, а то й з деякою упевненістю [46].

Друківані ЗМІ відігравали непересічну роль у формуванні громадської свідомості щодо перепису. Однак, на ділі домінуючий "внесок" у цю справу робили публікації про непереборні (на думку авторів цих публікацій) перепони на шляху забезпечення точності відомостей про загаль, що мав бути переписаним. Характерно, що про наявність численних проблем із проведенням перепису наголошували не тільки незалежні оглядачі та експерти, а й чільні представники влади, а серед них особливо – безпосередні керівники, які організовували проведення цього великомасштабного державного заходу. Так, яскраве уявлення про тло, на якому проходить перепис населення, ми знаходимо в словах Олександра Осауленка (голова Державного комітету статистики України), який констатував, що "... коли влада наголошує на якійсь необхідності, то часто автоматично спрацьовує рефлекс недовіри. І населення з пересторогою сприймає саме явище. Це специфіка стосунків громадянина і влади" [64]. Підтекст цього висловлювання можна розшифрувати як спробу керівництва переписом, з огляду на загрозу отримати результати, не адекватні дійсній соціально-демографічній ситуації в Україні, списати цілком вірогідні організаційно-методичні огріхи на об'єктивні обставини, а саме: на дуже невеликий ступінь відкритості

* Формування системи сталого розвитку виходить із необхідності забезпечення пріоритетного розвитку людини в інтересах людини й власними силами людини в гармонізації з навколишнім середовищем [55, с. 3]

нашого нинішнього суспільства, простіше кажучи, на факт того, що багато хто з опитуваних не захоче відверто відповідати на запитання, сформульовані владою [9].

За свідченням офіційних осіб, у пропагандистському плані готувалися до перепису ретельно. Цей факт знайшов відображення в пресі, але висновки з нього зроблені різні. Ось приклад: “Щоб роз’яснити населенню суть перепису, були витрачені великі гроші: були публікації в газетах, інформація проходила по телебаченню і радіо, розміщувалась на великих щитах на вулицях, розклеювалась у вигляді листівок на будинках; з дітьми в школах проведені бесіди про перепис і його значення, так щоб дитина могла принести інформацію додому. Велася така ж робота і на підприємствах. І все-таки, як з’ясувалося, дуже багато людей нічого не бачили і не чули” [63]. Напевно, рекламна компанія не була достатньо ґрунтовною за змістом і дохідливою за формою подання. На таку думку налаштує спостереження кореспондента однієї з обласних газет: “Широким масам лише за два дні до початку перепису почали розповідати про те, що від них хочуть почути. Проте висловлювалося це в такому словесному мереживі, в яке ще й впліталася грайливість ведучих просвітительських програм, що стало ясно – більша частина населення нічого так і не зрозуміє до самого кінця перепису. Що й підтвердили події” [40].

Не зважаючи на те, що досить настирливо у свідомість громадян наверталася думка про гарантію, конфіденційності даних перепису, ви-

користання лише в узагальненому вигляді, участь у переписі, за твердженням п. Осауленка, викликала “...певні побоювання серед населення” [64]. Додатково до даних, що вже наводились [46], про рівень цього “побоювання” можна судити з узагальнень соціологічних опитувань стосовно довіри до влади, а відтак, і непрямим чином до перепису населення, як заходу зініційованого цією владою (див. табл. 2).

Таблиця 2

Рівень довіри населення до влади у грудні 2001 року*:

	у % до кількості тих, що відповіли		
	цілком довіряли	настільки довіряли, наскільки й ні	зовсім не довіряли
До Президента України	10	34	49
ВРУ	7	32	54
Уряду України	9	40	42

* *Український монітор – 2001. – грудень. – с. 70*

Проте влада на шпальтах підконтрольної газети заспокоює обивателів і себе більш благополучною картиною ставлення населення безпосередньо до перепису, зокрема, повідомляючи, що абсолютна більшість респондентів соціологічного опитування поставилася до державного заходу цілком схвально. Певні побоювання виникали лише у восьми відсотків громадян [49]. Про бажання дещо прикрасити дійсність свідчить покvapливість урядового видання виступити із заявою (тобто, ще не маючи повної інформації з місць), що прогнози песимістів щодо успіху в його проведенні не справдилися. Як зазначалося в матеріалі, “недоброзичливіці помилялися вже на етапі попередніх оцінок” [49]. Але, як зафіксували попередні обходи обліковцями своїх дільниць, “...десять відсотків населення взагалі не відчиняло дверей. Отже – робиться висновок – приблизно стільки ж не впускають їх і сьогодні чи завтра” [4]. Цьому дава-

лися цілком слушні пояснення. Найчастіше говорилось про те, що такий стан речей обумовлювала реальна соціально-економічна ситуація в країні. По-перше, це боязнь того, що про статки довідаються податкові органи. У зв'язку із цим висловлювалася думка, що прагнутимуть не потрапити до переписних листів ті, хто ретельно приховує свої реальні доходи від державних податкових органів. "... Деякі громадяни висловлюють припущення, що перепис робиться для ... досьє, і що його легко прикласти до ідентифікаційного номера" [42]. Прикметно, що хоч у низці публікацій і наголошувалося про відсутність у перепису функції слугувати доповненням до реєстру платників податків, що ведеться ДПА [17; 61], однак в авторів не знаходилося вагомих доказів на користь абсолютного виключення можливості розтаємнення найбільш цікавих для влади відомостей про громадян – їхню податкову спроможність.

Водночас, у переважній більшості публікацій, що передувала перепису або побачила світ у розпал його проведення, в тому чи іншому контексті висловлювалися думки, що не могли не впливати на формування у населення упередженого ставлення до відповідних запитань перепису та до цього заходу загалом. Так, з оприлюдненої позиції партії "Зелені ХХІ століття" читачі могли довідатись, що документація перепису населення містить не тільки демографічні чи соціально-економічні ознаки фізичної особи, а й точну ідентифікацію цієї особи, що для статистичного дослідження є зайвим і має на меті замінити прописку та інші тоталітарні засоби стеження за особою більш досконаліми – електронними. Іншими словами, автор матеріалу "залякував" читачів, що кожен респондент під час перепису даватиме на себе дані для електронного досьє відповідних служб [18].

Другою вагомою причиною, що обумовлювала ухиляння від перепису або негативне ставлення до нього значної частини населення, стала складна криміногенна ситуація в окремих регіонах країни (в основному у великих містах). Чого боялись люди? Згідно з викладеним на шпальтах газет, того, що під виглядом обліковця у житлове приміщення прийде злочинець або потенційний "наводчик", який оцінить добробут мешканців, а потім передасть відомості злодіям. Через досить високу вірогідність розвитку подій, за змальованим сценарієм в одній із кореспонденцій із Львівської області зазначалося, що "...не в кожній родині мають намір відчинити двері агентів з перепису" [23].

По-третє, висловлювалася думка, що небажання певної категорії осіб зустрічатися з обліковцем, який зобов'язаний "переписувати усіх поголовно за фактичним місцем перебування, а не за штампом у паспорті (але чи всі хочуть, щоб їх "засвітили"?), також "вивело" з підрахунку чималий контингент населення [44].

Окрім вищезазначеного примітною ознакою умов, за яких проводився перепис і які певним чином (скоріше негативно) вплинули на ставлення респондентів до нього, було те, що "ще не розпочавшись, цей державний захід отримав "на горіхи" і від правих, і від лівих, і від націоналістів, і від шовіністів" [1]. Про можливість використання перепису в політичній боротьбі напередодні виборів до Верховної Ради України йшлося в багатьох публікаціях. Ажіотаж навколо перепису обумовлювала зацікавленість усіх політичних сил у підрахунку потенційного електорату перед виборами у Верховну Раду та можливість принагідно використати механізм перепису (очне спілкування обліковців з громадянами) у проведенні партійної агітації [9]. За наявності таких випадків, керівництво переписом не да-

ремно висловлювало побоювання, що одночасне заповнення анкет з перепису і агітація за якусь партію драгували б людей, а це, як справедливо зазначалося, могло призвести до погіршення умов проведення опитування та об'єктивності отриманих даних. Так, за свідченням п. Осауленка, “багато партій прагнули залучити загальнодержавний захід до своєї передвиборної кампанії.” “...На місцях помічені спроби залучити “своїх” людей до складу переписного персоналу” [64]. Що це справді було так, знаходимо в таких повідомленнях: “17 листопада на 5-й звітно-виборній конференції Донецької міської організації НДП відкрито лунали заклики використовувати перепис населення для партійної агітації” [15]. “Комітет виборців України зібрав чимало фактів щодо використання перепису для агітації за себе певними політичними силами” [58]. Навіть той факт, що дата перепису двічі переносилася, пов’язувався з тим, що у такий спосіб “...влада розраховувала отримати якісь серйозні дивіденди. Окрім розіграшу “російської карти”, ними могли б стати й парламентські вибори 2002 р. Зокрема, “...партія влади”, як зазначалося в публікації, зможе використати голоси тих, хто виїхав на заробітки за кордон, осіб, які зазвичай не відвідують виборчі дільниці тощо. Такої кількості “мертвих душ” буде достатньо для проходження до ВР будь-якої структури. Водночас ретельний облік дозволить уникнути казусів на кшталт 101% перемоги когось із кандидатів...” [48]. У результаті склалась ситуація за якої не все населення було готове до щирої і відвертої участі у переписі. Іноземний оглядач газети “День” так пояснює цю ситуацію: “Перш за все ті, хто дуже добре знає систему, не будуть, та й не повинні вірити в конфіденційність цього процесу. Було б наївно думати, що переписувачі, яким збираються заплатити за місячну роботу 50–180 грн., не поділяться ре-

зультатами своїх спостережень з тією політичною силою, яка запропонує їм більше грошей, щоб, наприклад, порахувати свій цільовий електорат. Як підкреслив Леонід Макарович, гарантувати конфіденційність неможливо. Тому стосовно особистих даних навіть загроза невідворотного покарання не може гарантувати точності відповідей” [25]. Непрямим чином про можливість нецільового використання якщо не “фірмових” анкет, то зібраних у ході перепису оригінальних відомостей, які переписувачі записували в зошити, вказує та обставина, що без відповіді залишалось далеко не риторичне запитання: “...куди потраплять ці зошити – виборчим штабам, політичним партіям, будуть спалені, зачинені в сейфи? – Ніхто не знає” [20].

З огляду на вищезмальовану атмосферу навколо перепису, близькою до істини видається сентенція: “...підсумки майбутнього перепису населення в Україні можуть принести суспільству ...”приємний” сюрприз – недостачу від одного до трьох мільйонів громадян...” [38]. Сам голова Державного комітету статистики України допускав, що за підсумками перепису “можна очікувати серйозного зменшення показників чисельності населення в Україні”. Тоді, на його думку, реальна чисельність населення може виявитися меншою за офіційні дані приблизно на 1,5 млн. чоловік” [16].

Знайомство з повідомленнями газет, говорить, що наведені оцінки можна віднести до найоптимістичніших, бо ж ще у ході проведення перепису газети сповіщали про численні факти, які однозначно вели до похибок у заповненні переписних анкет.

Про дії влади як ініціатора і рушійної сили перепису

Звертає на себе увагу те, що сама влада виступила в ролі “провідника” помилок. Особливо упер-

дженість населення до перепису спричинялась не зовсім вдалим формулюваннями запитань переписного листа. Стосовно деяких із них, це було настільки очевидно, що дехто з оглядачів схильний вважати, що грубі помилки допущено організаторами перепису цілком свідомо і навмисне [29]. Наведемо типову реакцію респондентки на візит обліковця, донесену до широкої читацької аудиторії: “Добір питань в анкеті теж цікавий. Чи є дача? Скільки кв. м. у моєї квартири? Де і ким працюєш? Тільки встигай включати фантазію і розповідати небиліці. І ніяких документальних підтверджень від тебе ніхто не вимагає?” [11]. “Втім, – як зазначає один із спостерігачів, – наряд чи відповіді “тертих” у всіляких негараздах українських громадян будуть правдивими” [18].

Чи не найчутливіше широким загалом українських громадян сприймалися запитання анкети про мову і національність. На думку непересічного представника української інтелігенції “Переписний лист (зокрема, в пунктах 6 і 7) – лихе дітисько Держкомстату України. До такого не думалась навіть сталінсько-брежнєвська система: викинути (“як у Європі”) слова “нація, національність” – найяскравішу ознаку самобутності людини і народу. “Етнічне походження?” – так запитують в індіанців, аби вони не згадали, що є нацією. Так тепер запитують в українців, аби вони й не подумали про свою націю...”. Стосовно мови в цій же публікації до читачів доводилась думка, що питання про “мовні ознаки” є “принизливе й цинічне”, бо ставиться під сумнів спроможність громадян визначитись щодо рідної мови. А поставлено воно, як і запитання “Інша мова, якою ви вільно володієте?” “...аби ми обов’язково називали російську мову” [33].

У порядку “компенсації втрат” від різного роду упущень влада в

особі посадовців, відповідальних за проведення перепису, постає перед спокусою підкоригувати в потрібному напрямі результати перепису, на що вказується в одній із публікацій [59]. Преса чітко зафіксувала бажання організаторів перепису “...вийти на рівень чисельності населення 1988 року, щоб не зменшилось фінансування району” [53]. Про існування у влади орієнту на збільшення чисельності населення за переписом указують надруковані в газетах свідчення громадян. Так, одна з авторок газетної статті пише: “Особисто у мене склалося враження, що нашу чисельність хочуть штучно збільшити. Очевидно, це комусь дуже потрібно, ну – дуже...” [29]. Такий висновок зроблено з того, що її переписали двічі: перший раз у місці тимчасового перебування, і другий раз – за постійним місцем проживання, незважаючи на пред’явлення довідки про проходження перепису.

Проте, противагою недбалості деяких обліковців і нехлюйству певних категорій населення певною мірою слугував попередбачений методологією перепису так званий адміністративний ресурс. У газетах зафіксовані факти примусового переписування (не в останню чергу задля забезпечення “справної” цифри), за допомогою міліції “...при підрахунку бездомних людей – їх звозили на визначені пункти, і обліковці мали можливість попрацювати”. Про це повідомила начальник Головного управління статистики АРК В. Колесник [63]. Як сповіщалося, на Полтавщині також вжиті органами внутрішніх справ “...профілактичні і оперативні заходи під час перепису дали свої позитивні результати” [2].

Адмінресурс проявлявся ще й у тому, що “для більш повної інформації при обліку використовувалися дані паспортних столів реєстрації населення – усього 365 тис.” [28]. Зі

свідчень з місць, оприлюднених (безперечно, лише частково) пресою, очевидно, що наведена п. Осауленком цифра занижена. Бо з якого джерела отримувалися дані про осіб, що, наприклад, за інформацією з Чернівецької області, до речі не названої керівником Держкомстату України як такої, де статистичні служби спрацювали “...дещо гірше” (Івано-Франківській, Львівській, АР Крим), “...кожна третя сім’я вказувала в переписному бюлетені, що живе “на інші засоби”, а це значить, як пояснила начальник управління статистики згаданої області В. Камінська, що хтось із членів сім’ї працює нелегально за кордоном” [41]. Із інформації з Криму: “Багато кримчан, особливо кримських татар, з різних причин перебралися на зиму до родичів...” [63].

Окремою гострою проблемою у справі забезпечення точності перепису, була реєстрація тимчасово відсутніх громадян. І це в той час, коли, як засвідчує начальник Львівського обласного управління статистики С. Матковський: “Помітним явищем перепису 2001 р. є відсутність багатьох громадян за місцем проживання. Десятки квартир закриті на замок і залишені під нагляд сусідів. ... не лише в місті, а й у районі, де переписувачі не доступалися до 171 будинку.” “...у гуртожитках... кімнати перероблені, приватизовані або просто закриті і навіть сусіди не можуть сказати, де поділися господарі.” Проблему отримання даних про відсутніх громадян на місцях (очевидно не без погодження з вищестоящим керівництвом) вирішили досить просто (але постає питання, чи ефективно?): “...тих наших громадян, котрі зараз офіційно знаходяться за кордоном, переписали дипломатичні представництва. А тих, які поїхали як туристи в ту чи іншу країну, а тепер там працюють “у наймах”, вирішили переписати як

“постійне населення”, тобто як наявних осіб, на підставі впевненості, що рано чи пізно наші громадяни додому із заробітків повернуться [57].

Варто наголосити, що в такий спосіб неможливо отримати достовірні відомості про особу, що мала бути опитаною під час перепису, стосовно рівня освіти, джерел засобів існування, місця роботи, етнічного походження, мовних ознак, міграційної біографії тощо. Цю очевидність підтвердили і журналісти, які, супроводжуючи обліковців, звернули увагу, що при заповненні переписних листів навіть зі слів родичів досить часто “...чоловіки не пам’ятали точні дати народження своїх дітей, дружини погано орієнтувалися у минулому чоловіків. Багато даних треба було уточнювати, шукати якісь документи, хтось щось плував чи не зрозуміло пояснював...” [4]. Зауважимо, що на вищезгадані запитання, як правило, не можуть знати достовірних відповідей і сусіди, на яких покладалась велика надія як інформаторів про осіб, що тривалий час відсутні за постійним місцем проживання (в основному у зв’язку з перебуванням на заробітках за кордоном). Тому важко не погодитися, що орієнтир на таке вирішення проблеми є, м’якко кажучи, дивним [57], бо насправді її не вирішує. В одному редакційному коментарі зазначається: “Якщо й повірити твердженням органів статистики, що ними дані про осіб, що не зустрічались з обліковцями, були зібрані з ЖЕКів, паспортних столів тощо, то тоді логічно виникає питання ...навіщо ж було той перепис проводити взагалі, якщо держава й без опитування володіє інформацією про населення?” [29]. Зустрічаються в пресі і більш радикальні оцінки: “Можна багато робити припущень, але це маразм, а не перепис! ...Я один давав дані на всіх членів сім’ї, які, звичайно, були прийняті “на віру”.

А хто знає, в яких ми у сім'ї стосунках? Чи чоловік (жінка), який у сварці з іншими, не наговорив дурниць на тих, кого не любить? Зрештою, дані на сім'ю могла давати душевно хвора людина" [22]. Взагалі щодо точності отримуваних за переписом даних друковані ЗМІ помістили багато нарікань. "З першого дня всі могли побачити, що перепис проходить у такій довільній формі, що здійснити його можна було б, за бажанням, взагалі без присутності опитуваних громадян, а лише сидячи в ЖЕКУ. Але навіть самі громадяни можуть давати інформацію не тільки про себе, але й про своїх родичів або про тих, хто з ким проживає. А можуть і не давати взагалі або давати довільні відомості. Уже цього досить, щоб сильно засумніватися в точності подібного методу збору статистичних даних [34].

І дійсно, такі зауваження хоч і дещо емоційні, але не позбавлені сенсу: виходить, що відповіді на принципові запитання перепису обліковці знаходили на свій розсуд, тобто крім інших помилок та упущень, без яких, як відомо, не обходиться жоден перепис, керівництвом перепису офіційно санкціонована фактична фальсифікація важливих характеристик респондентів.

Посилюватиме ефемерність отриманих за переписом даних не тільки те, що "нелегальних закордонних" українців переписували зі слів родичів, а то й сусідів, а й те, що з перепису не буде нічого відомо про кількість наших співвітчизників, нелегально працюючих за межами батьківщини. "Щоб з'ясувати це – заявив О. Осауленко, – треба спеціальне дослідження, а в програму перепису воно не входило" [41].

Неточними можуть виявитися дані не тільки щодо чисельності населення, а і його окремих важливих для планування соціально-економічного розвитку держави характерис-

тик. Головним серед них є масштаби та структура зайнятості населення. Однак і тут ми знаходимо у пресі свідчення приблизності підрахунку, "адже обліковці отримали усні інструкції: емігрантів зараховувати як працюючих на місцевих підприємствах та організаціях, а сезонних працівників (наприклад, на прополці або збиранні ужинків) – як працівників сільгоспідприємств" [9].

У пресі наводиться багато й інших причин, через які дані перепису будуть неточними. Так, за словами заступника начальника Львівського обласного управління статистики Л. Потапової, чимало людей не відчиняють обліковцям вхідних дверей своїх помешкань. Найбільш негостинними виявилися жителі центру Львова. Здебільшого це незаможні, озлоблені на державу люди, а також "нові" українці [4; 53]. Заступник начальника обласного (Запорізького) статуправління Т. Тернікова розповіла журналістам: "Люди чомусь не довіряють нам, думають, що відомості можуть використати проти них, хоча це – просто абсурд. Недовіра дуже велика. Були й конфлікти – побили переписника-жінку в Хотинському районі, у Мелітополі також жінка постраждала від собаки" [32]. "Найбільш успішно захистилися від державної ініціативи в Шевченківському районі (м. Запоріжжя) – тут мешканці одного з будинків вивісили над під'їздом плакат: "Дайте нам гарячу воду, і ми впустимо в квартиру обліковця!" У Мелітополі та Бердянську постраждало десять обліковців – їх цькували собаками. Двох з половиною тисяч "щасливців", які обходили будинки з анкетами в руках, лаяли, не впускали в помешкання, обвинувачували в розвалі держави" [27].

За твердженням кореспондента газети "Кієвлянин", практично всі – обліковці, їхні керівники, респон-

денти – вважають, що держава не отримає об'єктивної картини ні про зайнятість населення, ні про його доходи. Аргументи щодо справедливості цього твердження наводяться такі: мало знайдеться бажаючих повідомити справжні джерела своїх доходів, навіть за умови анонімності [53]. Зокрема люди, особливо старшого покоління, добре пам'ятали часи, коли все обкладалося податком, не на всі запитання дають правдиві відповіді про свої підсобні господарства та приробітки [48]. На Закарпатті, "...чимало людей свідомо подавали неправильні про себе відомості. Зокрема, щодо сімейного стану, національності, житлової площі і таке інше" [43]. Отримати достовірні відомості про володіння майном – житлом, його площею важко було й через те, що законослухняних громадян ці питання драгували, оскільки всі ці дані є у відповідних службах і на паперах, і в комп'ютерах [45].

За спостереженнями очевидців, проведення перепису на місцях "у селах обліковцям було працювати легше, ніж у містах. Там усі одне одного знають і тому обліковця-місцевого жителя не боялися пускати в будинок. У містах доводилося переборювати не тільки замкнені двері під'їздів, але і не бажання людей відчиняти двері" [63].

Серед інших прийомів, що могли призвести до похибки перепису найчисленнішим було записування відповідей респондентів не в переписні листи, а в зошити. "В якому вигляді при політичному натиску на обліковців вони будуть перенесені в кінцеві переписні листи, – ставить риторичне питання один з оглядачів, на яке сам же дає відповідь, – ще не відомо" [20].

Про обурення громадян у зв'язку з занесенням даних не в офіційний бланк, а в зошит, або заповнення анкет олівцем сповіщалося у численних публікаціях [40; 21; 56].

Як пояснила такі випадки в. о. головного фахівця Комінтернівського відділу статистики м. Харкова Світлана Старосоцька: "те, що відомості про тих, кого переписують, заносяться в зошит, а не в офіційний бланк – це не самоправність несумлінних переписувачів. Так чинити порекомендували фахівці обласного статистичного управління, оскільки бланки відділом видані в обмеженій кількості і за кожний зіпсований доведеться звітувати" [37].

Окрім недолугостей, які робилися з відома, а то й за прямими вказівками організаторів перепису, допускались порушення в опитуванні населення також обліковцями через недбалість та звичайну безвідповідальність.

Роль обліковців у забезпеченні точності відомостей про населення

Вади в організації і проведенні перепису вбачались у загальній "совковості" як переписувачів, так і опитуваних, тобто в низькій культурі спілкування між ними. Надія на те, що обліковці, пройшовши інструктаж, покращать ситуацію в цій справі, справдилася далеко не стовідсотково. Зокрема, не найкращим чином виявили себе безробітні, яких за направленням служб зайнятості залучали до перепису населення. За словами начальника відділу статистики Шевченківського району столиці О. Настоящого, у більшості з них кваліфікація і бажання протягом 5 днів проходити інструктаж обліковця були надзвичайно низькими [53]. Як результат, навчалися на обліковців одні люди, а фактично переписували населення інші. Якщо таке становище з кваліфікацією обліковців склалось у центральному районі столиці, то в регіонах, безперечно, вона була ще гіршою. Яскравий у цьому плані факт навела начальник Чернівецького обласного управління статистики В. Камінська:

“...з 629 звільнилися з роботи 620 обліковців, не приступаючи до неї” [60]. “...Подекуди довелось до шести разів міняти обліковців і залучати до роботи не дуже підготовлених людей” [52].

До каналів, через які повнота даних про українську людність втрачалася, слід віднести й неякісну роботу обліковців щодо охоплення населення переписом. Про упущення на цій ділянці перепису може свідчити заява О. Осауленка, що й через місяць після його завершення траплялися випадки, коли люди, з тих чи інших причин не пораховані, приходять до статистиків з проханням їх переписати” [41].

Багато громадян скаржилося у газети на те, що “...ні їх, ні їхніх сусідів взагалі не переписували” [29]. Через численність таких фактів робиться припущення, що “опитувальні листи заповнюють обліковці на свій розсуд” [40]. У пресі наводяться непоодинокі випадки того, коли обліковці “підказували” респондентам відповіді на свої ж некоректно поставлені запитання.

Зустрічалися нарікання на малограмотність переписувачів, їхню некомпетентність. Це призводило до непорозумінь. Наприклад, у Симферополі, де більшість переписувачів не володіли державною мовою, коли один з переписуваних відповів на запитання про день народження “16 вересня”, в анкету записали російською мовою “16 апреля” [56]. Складнощі викликало визначення рівня освіти (п.10 форми 2С) [11]. У цьому питанні справді важко розібратись, коли, наприклад, в одній сім’ї є три покоління людей, кожне з яких здобувало освіту за різного тлумачення її рівнів і ознак.

Загалом щодо дій обліковців, що могли негативно вплинути на результати перепису, можна зробити такі узагальнення: нав’язування опитува-

ним відповідей на запитання переписного листа; перекручення відповідей опитуваних; неповне заповнення переписного листа; опитування сусідів про відсутніх на той час у тому чи іншому помешканні людей; запис інформації не в переписний лист, а в зошити, журнали чи просто на клапті паперу; відмова переписувачів показати опитуваним заповнений переписний лист; перепис студентів у гуртожитках та військово-вослужбовців строкової служби згідно з книгами обліку, усіх гамузом; заміна переписувачів іншими особами, в багатьох випадках – членами сім’ї переписувача [62].

Звичайно, у проведенні перепису технологічно ніхто, крім працівників управлінь статистики, втручатися не повинен. Але тут ми маємо цілий спектр “добровольців”, починаючи з преси, яка прагнула підказувати й інструктувати читачів, як потрібно відповідати на те чи інше питання, і закінчуючи політичними партіями і різними об’єднаннями, які не мають до перепису і статистики взагалі ніякого відношення [20].

Пристрасті навколо мови та національності.

Через необхідність усім жителям України визначитися щодо етнічно-мовної приналежності і можливі перекручення в цьому питанні з метою стимулювання прийняття непопулярних політичних рішень, перепис населення викликав неабияке збурення в суспільному житті, зокрема як серед представників національно-патріотичних сил, так і їх опонентів. При цьому, на жаль, ні з того, ні з іншого боку не спостерігалось прагнення, а тим більше докладання дієвих зусиль до сприяння перепису й отримання на його основі дійсної картини етнічно-мовного складу населення. Майже всі статті публіцистично-ідеологічного плану будували-

ся на передбаченнях можливої підступності в політичних діях супротивників. У перших аргументація така: вже нині можна припустити, що володіння українською мовою засвідчить значно менша кількість населення, ніж це є насправді. Зате перепис вкаже на факт домінування, величезну перевагу російської мови в Україні, знання якої визнають як росіяни, так і більшість українців. Сприятиме цьому відповідь на пункт № 7в, в якому дозволено задекларувати лише одну мову. Це дасть можливість деяким політичним силам використати результати перепису у своїх цілях [48]. Не інакше як підступний розцінюється пункт 7 анкети, в якому в нав'язливій формі пропонують документально засвідчити свої знання російської мови. Автор вважає, що його присутність в опитуванні не випадкова, оскільки "...напередодні парламентських виборів певні політичні сили вперто домагаються впровадити в Україні російську мову як офіційну" [1]. Щодо питання: "Ваше етнічне походження (вказіть національність, народність або етнічну групу) висловлюється припущення, що надана можливість лемкам, бойкам, гуцулам скористатись такою редакцією запитання переписного листа (тобто вказати свою етнічну групу) призведе до того, що в країні "...українців значитиметься менше" [42]. "Кримська правда" (28.11.2001 р.) помістила інтерв'ю з народним депутатом України В. Алексеевим, в якому він рекомендує всім записуватися росіянами, тому що це, наче б то, гарантує в майбутньому значні переваги" [19]. Така політико-ідеологічна обробка населення звичайно не пройшла безслідно. Вона відповідним чином вплинула як на позицію обліковців, так і громадян. У результаті постраждав перепис (дані, зібрані за ним), що й було підмічено у пресі: "...дані чергового пере-

пису можуть виявитися далекими від істини через ... політичних провокаторів" [24]. Часом журналісти, "вболонаючи" за долю перепису, самі беззастережно закликали до дій, що за наслідками не могли не призвести до спотворення дійсності. Робилось це шляхом тиражування заликів на кшталт: відповідаючи на запитання обліковців, зокрема, про рідну мову, пересічному російськомовному українцеві, можливо, варто заради етнічної рідної мови, дещо погрішити проти правди і визнати, що його рідна мова – мова його предків – українська [39].

Як і до багатьох сторін суспільного життя, стосовно ставлення до перепису, але особливо до національно-мовних питань, жителі України різко розділились за регіонами [58]. На її Півдні і Сході преса, як виразник духу своїх читачів та фінансово-політичних власників, більшою мірою переймалася "захистом" через механізм перепису (впливаючи опосередковано на заповнення анкет) інтересів населення з російським корінням, на Заході ж та в Центрі газети рясніли розкриттям підступів щодо українців. Так, у Криму до відповідної налаштованості російськомовної преси, партії проросійської орієнтації розкидали по поштових скриньках листівки з інструкціями, які вводили людей в оману, лякаючи то позбавленням міфічних привілеїв, то покаранням, то заохоченням за "невірне" заповнення граф про національність і мову. Але і без таких настанов "...росіяни в більшості своїй якою б мірою не володіли українською мовою, не вважають за потрібне афішувати це, тому навряд чи вони під час перепису забажають внести до анкети запис про своє знання української мови, тим більше, коли про це не питають [48]. Відповідним чином тут діяли й обліковці. У смт. Красногвардійському (обліковець) не погодила-

ся з тим, що рідна мова опитуваного українська, і зауважила, що не можна записувати російську мову в графу “іноземна” [56].

На запитання пункту 7в одна з респонденток відповіла, що володіє кількома європейськими мовами, не назвавши серед них російської, на що обліковець одразу ж звернула увагу, запитавши, чи їй справді вона не знає російської. Після позитивної відповіді обліковець саме її, а не французьку чи польську, занесла до переписного листа [48]. Проте, зустрічались і винятки із загальної тенденції. Так, харківській газеті читач сповістив, що його примушували зазначити в графі національність “українець”, а рідною мовою назвати українську, тому що “у нього прізвище українське” [37]. “Чоловік – росіянин. Мені радять написати українець, мотивуючи тим, що так пишуть усі, щоб не виселили з України” [11].

У Західному регіоні масові заходи також відповідним чином налаштували населення. Так, за три дні до закінчення перепису Івано-Франківський молодіжний національний конгрес (МНК) розповсюджував серед мешканців листівки, в яких висловлювалось обурення щодо деяких запитань анкети перепису. У формулюванні пункту “в” у 7-му запитанні – “інша мова, якою ви вільно володієте”, МНК вбачає можливість здобуття підстав для “легітимного впровадження російської мови як другої державної мови в Україні. У своїх листівках МНК закликав український народ до тотального бойкоту відповідей на вищезгаданий пункт” [6]. Загалом населення в цьому регіоні, особливо титульної нації, відповідалніше, ніж в інших регіонах України, ставилось до пунктів 6 і 7 переписного листа. Наведемо спостереження кореспондента однієї місцевої газети, який безпосередньо спостерігав за роботою обліковця.

Щодо питання про другу мову, якою вільно володіють громадяни, серед опитуваних висловлювались думки, що таким чином хочуть “зробити з українців росіян, оскільки більшість з нас назве російську і цим скористаються певні сили”. Можна передбачити, що відповіді на ці запитання були упередженими, а то й відверто неправдивими [45].

Інший кореспондент як про велике досягнення сповіщає, що обліковці “...розуміли підступність цього пункту (7в) і не вимагали обов’язкового згадування мови північно-східного сусіда” [1]. Траплялось так, що й обліковці запитували неправильно. З повідомлень дописувачів, наприклад у Києві, обліковці виявили однакостійність у “небажанні чи нерозумінні розрізнити зміст запитань “Ваші мовні ознаки”, коли пункт “а) рідна мова” заповнювався найчастіше відповіддю на запитання “Якою мовою Ви спілкуєтесь?” (найпоширеніше запитання обліковців) [48]. Проте в пресі сповіщалося не тільки про недбайливе ставлення обліковців до заповнення таких “чутливих” пунктів переписного листа, як мова і національність, а й про позицію (названу як “ворожа налаштованість”) окремих посадових осіб з числа місцевих керівників переписом у кількох містечках Криму [14].

Пресою також зафіксовані дії активістів української і російської громад з відстоювання прав кожного з їхніх членів бути вірно відображеними в матеріалах перепису та боротьбу політичних сил, які сприяли їм у цьому. Активність проявляли також представники національних меншин. Зокрема, на Буковині “публічно визнано факти спроб окремих румунських національно-культурних діячів “сприяти” запису в румуни місцевих молдован...” [24].

Таким чином, робить висновок штатний кореспондент газети “День” “цілком очевидно, що, як мінімум,

з двох питань переписного листа, незважаючи на величезні фінансові затрати, ми так і не будемо мати точних даних – ми і далі не будемо достеменно знати, скільки людей, яких національностей живе в Україні, і якою мовою вони говорять, якою мірою володіють ними [20]. До аналогічного висновку прийшли і представники деяких громадських організацій, зауваживши, що “найбільше порушень, фальсифікацій, тиску на опитуваних було зафіксовано під час записування відповідей на запитання 6, 7, 8 пунктів переписного листа 2С” [62]. Лідер “Просвіти” Павло Мовчан у зв’язку із цим висловив думку, що готується масштабна фальсифікація результатів перепису – в тому напрямі, який укаже влада [18]. Керуючись власними “візуальними” оцінками відповідності даних, які збирались за програмою перепису, фактичним мовним і національним характеристикам населення, відома громадська організація ВУТ “Просвіта” погрозувала, що буде наполягати на визнанні підсумків перепису населення 2001 р. недійсними [40].

Незадовго до “критичного періоду” керівник статистичного відомства зазначав: “Якщо перепис вдало організований, відповідно, успішно проведений, то це буде найкращою, найрезультативнішою агітацією за владу. Люди побачать турботу з її боку, відчують, що вона цікавиться кожним громадянином” [64]. Насправді вийшло не зовсім так, як хотілося. На думку штатного журналіста газети “Буковинське віче” В. Добржанського, проведення перепису населення в Україні викликало “гірке відчуття, що нас зрадили, що перепис і справді організовано на догоду якимось силам” [12]. Інший аналітик-спостерігач, ще радикальніший у своїй оцінці результатів перепису 2001 р., зазначав, що “...тепер, коли перепис завершено,

питань і сумнівів по ньому ще більше, ніж раніше” [20].

Незважаючи на такі далеко небезпідставні оцінки незалежних достатньо кваліфікованих оглядачів і простих учасників перепису щодо рівня досягнення переписом поставленої перед ним мети, у керівництва цим заходом прямо протилежне судження. Так, згідно з повідомленням заступника голови Держкомітету статистики України Н. Власенко, за оцінкою експертів, перепис населення, що відбувся в Україні у 2001 р., пройшов вдало [43]. Як на нашу думку, в такій позиції, що не враховує очевидні факти вад у проведенні перепису (зокрема, наведені в пресі), криється загроза відмови від обґрунтованої корекції отриманих даних та повторення їх у наступних переписах. Натомість, небайдужі до установлення істини журналісти провели відповідну аналітичну роботу.

Уроки першого перепису населення в незалежній Україні

На підставі аналізу періодичної преси можна констатувати, що факт перепису населення оцінювався далеко не однозначно. Якщо розглядати протистояння газет, підконтрольних владі, і незалежних видань у контексті оцінки ходу і результатів перепису, то видно, що більше фактів і аргументів безпосередньо з місця подій було наведено останніми. Це може непрямим чином свідчити, що влада не надто піклувалась про високий імідж перепису, хоч він висвітлювався виключно в позитивному плані. Передача ж ініціативи у висвітленні перепису “конкурентам у боротьбі за душі читачів” наштовхує на думку, що це було зроблено свідомо, щоб творчий запал невідконтрольних видань був переорієнтований на не надто суттєву подію в повсякденній боротьбі пересічної людини (подорожчання життя, невиплати зарплати і т. п.) за виживання.

В альтернативних виданнях зміст матеріалів більш розмаїтий. При цьому домінують оцінки критичного характеру або є такі, що загострюють увагу на проблемних моментах. Звичайно, деякі факти, що наводилися в пресі, та судження окремих журналістів говорять якщо не про некомпетентність, то про заангажованість або ж надмірну емоційність у поданні матеріалів щодо висвітлення такої складної теми, як перепис населення. Яскравим прикладом у цьому відношенні може слугувати таке твердження: “Інструкція про перепис (наказ Держкомстату України від 3 липня 2001 року) перетворилася на інструкцію про допит. Саме так можна кваліфікувати запитання про поіменний перелік осіб, які проживають у будинку...” [12]. “Населення було втягнуто в нову трагікомедію, бо що це за такий перепис, ... коли немає взаємної відповідальності і нуль захисту від повної фальсифікації з обох сторін. Кому така фікція потрібна?” [22]. “Думаю, що запитання про мови взагалі не мало стояти в переписному листі” [42]. Разом з тим це не може слугувати підставою для ігнорування зазначених у пресі фактів недолугості в проведенні першого в незалежній Україні перепису населення.

Щоб численні розрізнені факти перетворилися на “подразник” для вироблення дієвих пропозицій, направлених на покращення умов проведення майбутніх переписів, потрібна систематизація найпоширеніших хиб перепису, що пройшов. Попередній результат такої роботи представлено в публікації [59].

Урок перший. Ні в якому разі перепис населення не можна проводити напередодні виборів, “...коли “дріжджів” і так у суспільстві багато” [20]. Адже у протиборствуючих сторін виникає сильна спокуса використати механізм перепису для агітації за себе, а попередні результа-

ти – для реалізації можливостей адміністративного ресурсу (маніпулювання “мертвими душами”).

Урок другий. Переписувачі мають рекрутуватися не з безробітних, яких легко купити за 200 грн. кому завгодно..., а з середовища вчителів, студентів, науковців тощо. Переписувач має бути не просто кваліфікованим, а й розуміти тонкість роботи інтерв'юера та важливість цієї праці, мати здатність за будь-яких обставин не проявляти тенденційності.

Урок третій. Анкети перепису мають обов'язково пройти ретельну фахову експертизу. У тому числі й логіками та мовознавцями, аби не було двозначно сформульованих запитань, які потім можна буде трактувати так, як заманеться оператору з обробки отриманих даних або з огляду на бажання начальства.

Так само професійно мають бути складені й додаткові запитання, які допомагають громадянам чітко відповісти на запитання основні (прикладом кричущої нефаховості може слугувати додаткове запитання з арсеналу переписувачів, рекомендоване їм статистичними органами, – мовляв, коли респондент замислюватиметься, яку ж мову назвати рідною, запитуйте, якою він повсякденно спілкується, – і ставте цю мову). Такий підхід засуджується аналітиком із залученням такого аргумента: “рідна мова – це певна особиста цінність, мова повсякденного спілкування – тільки робочий інструмент” [59].

Урок четвертий. Успіх перепису багато в чому визначається ставленням до нього населення: не тільки знати про перепис, але бути доброзичливо до нього налаштованим. Нерозуміння населенням того, що перепис здійснюватиметься виключно в інтересах найширших верств населення, стало однією з причин, що перепис проходив з великими психологічними труднощами. Рекламна

кампанія щодо проведення перепису населення має бути більш тривалою, ніж вона була напередодні перепису 2001 р., мати наступальний характер, щоб у результаті не було масових випадків, коли, за спостереженнями обліковців, громадяни через свою жакливу бідність стидалися пускати їх до хати [50]. Як альтернативу приходу обліковця додому до респондента хоч і були організовані стаціонарні переписні пункти, але наскільки їх діяльність була ефективною саме з контингентом населення, що демонстрував спротив перепису, невідомо. Скоріше можливістю “пройти” перепис на такому пункті скористались лише найсвідоміші громадяни.

Як повідомив начальник Тернопільського обласного управління статистики Володимир Кирич, “більше 20 чоловік взагалі відмовилися повідомляти інформацію про себе, мотивуючи це релігійними переконаннями” [51]. З аналогічної причини в м. Коломия (Івано-Франківська область), сім чоловік не захотіли дати дані на запитання переписного листа [50]. Ці далеко не всі згадані пресою випадки своєрідного спротиву громадян перепису ставлять під сумнів повідомлення керівника Держкомстату України про те, що офіційно від перепису з різних особистих мотивацій відмовилося 1200 осіб” [28]. Більшість таких випадків стали можливими через те, що влада не зайняла позиції “доброзичливого вчителя”, навіть не спромігшись заздалегідь надрукувати в пресі зразки переписних листів та пояснювального матеріалу щодо їх заповнення.

Урок п'ятий. Належним має бути фінансування перепису. Як відомо, ООН рекомендує витратити на людину як об'єкт перепису не менше, одного долара США (у перерахунку на нашу “валюту” трохи більше 5 грн.). В Україні було встановлено своєрідний “рекорд дешевизни” – 3 грн. на громадянина [30]. З перебігу

перепису зрозуміло: його фактичний провал зумовлений, крім усього іншого, саме цією дешевизною [59]. Для порівняння дамо довідку: витрати в США на перепис населення становлять 14 доларів на одну особу; в Канаді – 10 доларів; у Росії за пробним переписом 1997 р. – 1,6 долара, а повномасштабного перепису 2002 р. – 0,71 долара [3].

* * *

Чи вдалося уповноваженим від імені держави установам (під головуванням Держкомстату України) впровадитися з нелегким завданням провести перепис населення належним чином? На даному ж етапі можна лише констатувати, що серед оцінок та коментарів як щодо організаційних, так і щодо змістовних моментів проведення перепису є діаметрально протилежні. Зокрема, в друкованих ЗМІ широко наводяться поважні думки офіційних осіб, що перепис проведено на високому рівні, яким однак, протистоїть не менш тверда впевненість інших активних учасників перепису в тому, що перепис загалом або більшою мірою не вдався. Мабуть, істина десь посередині, хоч хотілося б, звичайно, щоб в цьому дискурсі гору взяли аргументовані позитивні оцінки.

На наше переконання, засвоєння уроків першого Всеукраїнського перепису населення дозволить уникнути ряду помилок (більшу частину вад організаційного характеру, власне і зафіксували друковані ЗМІ; виявлення хиб методичного змісту – справа фахівців), що суттєво покращить якість інформації про людину України за наступним – другим Всеукраїнським переписом населення. Десятиріччя ж до нього всі зацікавлені суб'єкти суспільного життя мусять користуватися тим, що буде узагальнено і оприлюднено за

результатами роботи у грудні 2001 року 250 тис. обліковців. З огляду на підмічені пресою в їхній роботі не самохітні, а то й самохітні недбалості в спілкуванні з громадянами-

об'єктами перепису та помилки в заповненні анкет, користуватися підсумками першого Всеукраїнського перепису населення потрібно буде не беззастережно.

1. Балда Т. Особливості національного перепису в Криму // За вільну Україну. – 2001. – № 145.
2. Бугайченко Т. Перші результати Всеукраїнського перепису населення будуть у квітні // Зоря Полтавщини – 2002. – № 5–6.
3. Быкова Е. Статистика узнает все // Независимая газета. – 2000. 10 березня.
4. Високий Замок. – 2001.
5. Войтенко В. Берегите мужчин! // День. – 2001. – № 238.
6. Гардарик Н. “Пізно, Йванку, до школи...” // Західний кур'єр. – 2001. – № 50.
7. Головка О. Результати перепису мають бути деполітизованими і об'єктивними // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 220.
8. Готуємось до Всеукраїнського перепису населення // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 210.
9. Гуцалюк О. Пишите, Шура, пишите... // Україна-Центр. – 2001. – № 49.
10. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрямки протидії. – К. – 2001. – 560 с.
11. Денисенко Т. И меня переписали // Днепровская правда. – 2001. – № 72.
12. Добржанський В. Нас переписали? // Буковинське віче. – 2002. – № 5.
13. Закарпатці перебираються з міста до села // Молодь Закарпаття. – 2002. – № 1.
14. Из письма Всеукраинского общества “Просвита” Президенту Украины Леониду Кучме // День. – 2001. – № 233.
15. Избирательная компания еще не стартовала, но нарушенный уже много // Свобода – 2001. – № 47.
16. Интерфакс–Украина.
17. Іванченко О. Скільки є, стільки й буде // Голос України. – 2001. – №210.
18. Казка Б. Статистичне дослідження чи політичний захід? // Свобода. – 2001. – № 46.
19. Касьяненко В. Чи можна вірити даним перепису? // День. – 2001. – № 222.
20. Касьяненко Н. “Переписати” и забыть? // День – 2001. – № 233.
21. Качула В. Національність – “українець”, рідна мива – “русский” // Кримська світлиця. 2001. № 132.
22. Кушнірик Б. Перепис, який не відбувся // Вільне життя – 2001. – № 130. – С.5
23. Мельник О. І порахують, і поцікавляться як живемо // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 222.
24. Мостіпака О. Ви за переписом можете стати пігмеем // Молодий Буковинець. – 2001. – № 142. – С.4.
25. Мэйс Дж. Счет по головам / День. – 2001. – №223. – С.2.
26. Парфенцева Н. Які ми і скільки нас? // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 122. – С.1.
27. Первый этап переписи завершился // МИГ. – 2001. – № 51. – С.2.
28. Перепис населення пройшов без порушень // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 8. – С.2
29. Переписали двічі // Чорноморські Новини. – 2002. – №2 (10.01). – С.1.
30. Петренко Ю. І. Нас уже не 42 мільйони. А скільки // Столиця. – 2001. – № 49. – С.9.
31. Пирожков С.І., Лакіза-Сачук Н.М., Запатріна І.В. Україна в демографічному вимірі. – К., 1999. – 66 с.
32. Піддубна О. Нас переписали і майже порахували // Запорізька Січ. – 2001. – №188. – С.1
33. Плачинда С. Перепис, мова, нація // Столиця. – 2001. – № 50. – С.12.
34. Погорелова И. Перепись и выборы: фальсификация неизбежна // Свобода. – 2001. № 47. – С.3
35. Принципы и рекомендации в отношении переписей населения и жилого фонда. Первое пересмотренное издание. ООН. Нью-Йорк. – 1999. – 298 с.
36. Прибиткова І. Демографічна ситуація в Україні у дзеркалі Всеукраїнського перепису населення 2001 року // Соціологія: теорія, метод, маркетинг. – 2002. – № 3. – С. 133-142.
37. Ремизова О. Всеукраинская перепись: есть вопросы // Время – 2001. – №140. – С.1.
38. Рожан А. Шоколадные украинцы с раскосыми глазами // Зеркало недели. – 2001. – №32-33. – С.1
39. Руденко Л. Нас переписууть, перерахують... А потім? // Україна і світ сьогодні. – 2001. – № 49. – С. 2.
40. Селижаров Г. Счетчики – это мы с вами // Донецкий кряж. – 2001. – № 38 (13.19.12). – С.1

41. *Симкович В.* Наших анкет 49 миллионів // Киевские Ведомости. – 2002. – № 9. – С.10.
42. *Скалій Р.* Перепис для ... досє й зниження української мови // Українське слово. – 2002. – № 50. – С.6.
43. Скільки нас за переписом населення 2001 року // Праця і зарплата. – 2002. – № 28. – С. 7.
44. *Смирнов В.* Не зумівши до пуття порахувати худобу, взялися за людей // Товариш. – 2002. – №49. – С.3.
45. *Сомова Є.* Найважче порахувати бомжів і “крутих” // Волинь. – 2001. – №140. – С.2.
46. Социологическая служба “Дня” // День. – 2001. – № 229. – С. 1.
47. *Стешенко В., Иркина Т.* Некоторые аспекты демографической ситуации в Украине: репродуктивное здоровье и планирование семьи. – К. – 1999. – 31с.
48. *Стоян О.* Криве дзеркало перепису // Вечірній Київ. – 2001. – № 55. – С.4-5.
49. Сьогодні завершується перепис // Урядовий кур’єр. – 2002. – № 233. – С.1.
50. *Тимінський Б.* За новим переписом коломиян стало менше // Прикарпатська правда. – 2001. – № 51. – С.5.
51. *Томин В.* І анкети заповнять, і проблеми вислухають // Свобода – 2001. – № 122. – С.1.
52. *Топало Л.* Нас 48,4 мільйона // Буковина. – 2002. – №4. – С.2.
53. *Тур. Е.* Мама, мене посчитали // Кієвлянинь. – 2002. – № 1. – С. 13.
54. Україна. Людський розвиток. Звіт 1998. – К. – 1999. – С. 23
55. Україна: проблеми сталого розвитку (Наукова доповідь). – К.: РВПС України НАН України, 1997. – 149 с.
56. *Фомушкін О.* // Кримська Світлиця. – 2001. №132. – С.3.
57. *Цицак І.* Скільки нас – дізнаємось аж у 2003 році // Суботня Пошта. – 2001. – № (13.12). – С.1
58. *Чалий С.* Перепис закінчено. Забудьте // Свобода. – 2001. – №47. – С.1.
59. *Чалий С.* Уроки перепису / / Свобода. – 2001. – №48. – С.1, 5.
60. *Чередарик Л.* Сина грузинів записали українцем // Молодий Буковинець. – 2002. – №4. – С.3.
61. *Чикирисов Ю.* Скільки нас є? (Інтерв’ю з членом Урядової комісії з проведення перепису, академіком НАН України С.І. Пирожковим) // Літературна Україна. – 2001. – 29 листопада. – С.3.
62. Чорноморські новини. – 2002. – №2 – С. 1.
63. *Якімова Н.* Перепис: как нас считали сегодня и 104 года назад // Крымское время. – 2001. – №239. – С.12.
64. Якщо свідомий – не уникай перепису // Урядовий кур’єр. – 2001. – № 217. – С.10.

Подано до редакції 22.08.2003

Abstract: The First Census in Ukraine as an Indicator for the Government’s Capacity to Implement its Agenda

The article reviews the administrative, legal, social and psychological aspects of the first Ukrainian census in 2001 with the special focus on the role of Ukrainian government as the initiator of the census. It analyses the role of interviewers and outlines the lessons learnt in order to avoid some mistakes in the future second census.
